

KAZAK TÜRKÇESİNDE EK, KELİME VE KELİME GRUPLARINDA
GÖRÜLEN EKİLTİM ÜZERİNE
A STUDY ON ELLIPSIS IN SUFFIXES, WORDS AND WORD GROUPS IN
KAZAKH TURKISH

ESRA YAVUZ

Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Res. Assist Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialects and
Literature

esra.yavuz@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-5798-5232>

Atıf / Citation

Yavuz, E. 2020. "Kazak Türkçesinde Ek, Kelime Ve Kelime Gruplarında Görülen Eksiltim Üzerine".
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute. 68, (Mayıs-
May 2020). 213-244

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 13.01.2020
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 30.03.2020
Yayın Tarihi-*Date Published* : 31.05.2020
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4337>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by iThenticate® programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - *Journal of Turkish Researches Institute*

TAED-68, Mayıs - May 2020 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

KAZAK TÜRKÇESİNDE EK, KELİME VE KELİME GRUPLARINDA GÖRÜLEN EKİLTİM ÜZERİNE A STUDY ON ELLIPSIS IN SUFFIXES, WORDS AND WORD GROUPS IN KAZAKH TURKISH

ESRA YAVUZ

Öz

“Dilde tutumluluk, dil ekonomisi, Zipf yasası” gibi adlarla da bilinen en az çaba ilkesine göre gereksiz yapılardan, tekrarlardan kaçınmak; sözü dolaysız ve ekonomik, ama etkili biçimde söylemek gerekmektedir. Çünkü iletişimde en kısa yoldan hedefe ulaşmak esastır. En aza çaba ilkesi ses benzeşmesi, ses ve hece düşmesi gibi ses olaylarının pek çoğunda egemen olan dilsel birimleri sadeleştirme ve genelleştirme eğilimlerini anlatır ve insan dili dışında hayvan iletişim sistemlerinden bilgisayar programlama diline varana kadar geniş bir araştırma alanı vardır.

Türkiye Türkçesinde “eksiltim, eksilti, eksiltili anlatım, eksiltme, düşüm, düşürme, kısaltma, elips, sıfır tekrar” gibi çeşitli terimlerle ifade edilen eksiltim; ek, kelime, kelime grubu veya cümle içerisinde bazı öğelerin atılması esasında bir dilbilimi olayıdır. Genel itibarıyla konuşma dilinde görülen bu olay dildeki en az çaba ilkesi esasına dayanmaktadır.

Çalışmada, Kazak Türkçesinde özellikle günlük konuşma dilinde rastlanan ve edebi eserlerde de yansımaları görülen eksiltim hakkında bilgi verilmeye çalışıldı. Çalışmada Kazak Türkçesinde görülen eksiltimler, “eklerde görülen eksiltim”, “kelimelerde görülen eksiltim” ve “kelime gruplarında görülen eksiltim” şeklinde üç ölçüt esasında sınıflandırıldı. Cümlede görülen eksiltimler ise başka bir çalışmada ele alınacağından çalışmaya dâhil edilmedi.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, eksiltim, ses olayları, en az çaba ilkesi

Abstract

According to the principle of least effort, which is also known as “frugality in language, language economy, Zipf’s law”, it is necessary to avoid unnecessary structures and repetitions; the statement must be said directly and economically, but effectively. This is because it is essential to achieve the objective in the shortest way in communication. The principle of least effort states the tendency to simplify and generalize linguistic units that dominate many phonetic events such as homonyms, elisions, and hapology, and it has a wide range of research from animal communication systems to computer programming languages as well as human languages.

Ellipsis, which is expressed by using various terms such as “eksiltim, eksilti, eksiltili anlatım, eksiltme, düşüm, düşürme, kısaltma, elips, sıfır tekrar” in Turkish is a linguistics fact based on deletion of a suffix, word, word group or some elements in a sentence. It is mostly seen in colloquial language and based on least effort law in linguistics.

In this study, it is tried to provide information about ellipsis in Kazakh Turkish which is particularly seen in colloquial language and reflected on literary works. The ellipsis in Kazakh Turkish are classified on the basis of three criteria as “ellipsis in suffixes”, “ellipsis in words” and “ellipsis in word groups”. The ellipses in sentences were not included in the study as they will be discussed in another study.

Key Words: Kazakh Turkish, ellipse, sound events, least effort law

Structured Abstract

Linguistics is a science that examines the language in general, and natural languages in particular in terms of their structures, functioning, changes in time, etc. using its own unique methods. The language, which is the most competent communication instrument, owes its systematic functioning to the fact that it is built with some rules.

Each language has been changing and developing from the moment of its existence in terms of vocabulary and grammatical unison, sometimes for internal reasons and sometimes for external reasons. The principle of least effort is one of these developments and changes in question. According to this principle, which is also known as "frugality in language, language economy, Zipf's law", it is necessary to avoid unnecessary structures and repetitions; the statement must be said directly and economically, but effectively. This is because it is essential to achieve the objective in the shortest way in communication. The principle of least effort states the tendency to simplify and generalize linguistic units that dominate many phonetic events such as homonyms, elisions, and haplology, and it has a wide range of research from animal communication systems to computer programming languages as well as human languages.

It is observed that many methods have been adopted in Turkish to ensure the language economy and to save time and effort. The ellipsis, which is usually practiced in the spoken language, is the simplification of the languages over time in accordance with the principle of least effort. The least effort principle takes place in a very wide area from sound to sentence, which increases the types of ellipsis.

The ellipsis, which is our topic, is a subject of linguistics and it is among the universal subjects of the least effort principle. In Turkish, various words are used for this term such as "eksiltim, eksilti, eksilti anlatım, eksiltme, düşün, düşürme, kısaltma, elips, sıfir tekrar", etc. (ellipsis, ellipse, ellipsis expression, ellipsing, contraction, elision, omission, ellipse, zero repetition). The ellipsis begins in the spoken language, and the use of contractions becomes generalized with its reflection in the written language. Although the ellipsis has been sometimes examined only in terms of sentences and sometimes in terms of word-groups, it generally appears in many areas of linguistics such as phonetics, morphology, and syntax.

In this study, ellipsis examples, which are seen in Kazakh Turkish, especially in the colloquial language, which have reflections in Kazakh literary works, but which cannot be found in dictionaries mostly or which are misinterpreted since there are homonyms, were examined. In the study, the subject of ellipsis was examined based on three main headings: "ellipsis in affixes", "ellipsis in words" and "ellipsis in word-groups". The subject of ellipsis in the sentence was not included in this study since it would be discussed in the next study.

Generally, the ellipsis in affixes is seen in the structure of verb + time affix + personal affix in Kazakh Turkish. The ellipsis can be observed sometimes in the time affix, sometimes in the personal affix, and sometimes both in the time and personal affixes. For example; "edim > em, emespin > emen, berseñ edi > berseñ ed, qalmaymın > qalman, kelemen > kelem" etc.

In Kazakh Turkish, the ellipsis in words, which is usually seen in the adjectives and verb stems, is generally related to the tendency of the elision of the sound l. For example; "sol > so, bul > bu, taba almayısñ > taba amaysñ, kelip > kep, qalıp > qap" etc.

In Kazakh Turkish, the majority of the ellipsis in the word group cases consists of the compound verbs in the structures of noun + auxiliary verb and verb + gerundium + auxiliary verb. Apart from this, the ellipsis observed in the preposition group, adjective phrase group, and noun phrase group become prominent. For example, "alıp bar- > apar-, bara jat- > barat-", (verb+ gerundium + auxiliary verb); "moyın usın- > moyınsun-, qarañ qalğır > qarañqağır, bulay et- > büyt-, osılay iste- > östi-"(noun + auxiliary verb); "qorğan soñ > qorğasın, sonan soñ > sosın / sosoñ, äri taman > ärmen, ne bolmasa > nemesese, endigiden äri > endigäri" (preposition group); "bul kün > bugün, bul jil > bıyl, ol jaq > oyaq, sol jer > soyer / söyer, qay jer > qayer / qäyer" (adjective phrase group); "jazdıñ küni > jazdıgüni, qonaqtıñ ası > qonaqası" (noun phrase group), etc.

The number of examples in the study will definitely increase as a result of more detailed examinations. Therefore, the study aims to draw attention to the issue of ellipsis in the future studies on Turkish dialects.

Giriş

Dilbilim, kendine özgü yöntemlerle genel olarak dil olayını, özel olarak da doğal dilleri yapıları, işleyişleri, süre içindeki değişimleri vb. açıdan inceleyen bir bilim dalıdır (Vardar 1980: 59). Konumuzu teşkil eden eksiltim ise dilbiliminin evrensel konuları içerisinde yer almaktadır. Eksiltim, konuşma dilinde başlar, yazı diline yansımalarıyla birlikte de kısaltılmış kullanımı genelleşir (Uç 1978: 259).

Genel olarak konuşma dilinde gerçekleşen eksiltim olayı, dillerin zaman içinde en az çaba ilkesi gereği sadeleştirilmesidir (Chen 2016: 2134). En az çaba ilkesi sestem cümleye çok geniş bir alanda gerçekleşmektedir ve bu da eksiltimin çeşitlerini artırmaktadır (Gümüştam 2013: 1539).

Çalışmada, en az çaba ilkesi ve eksiltim hakkında bilgiler verildikten sonra Kazak Türkçesinde *ek*, *kelime* ve *kelime gruplarında* görülen ses ve hece düşmeleri neticesinde oluşan eksiltim konusu incelendi. Cümlede görülen eksiltim konusu ise sonraki çalışmada ele alınacağından bu çalışmaya dâhil edilmedi.

1. En Az Çaba İlkesi

Her dil, var olduğu andan itibaren bazen iç sebeplerle bazen de dış sebeplerle kelime ve gramer birliği yönünden değişim ve gelişim yaşamaktadır (Efendioğlu ve İşcan 2010: 133). Bu gelişim ve değişimlerden biri olan en az çaba ilkesi, “mümkün olduğu kadar az enerji ve madde sarfıyla, birim zamanda, mümkün olduğu kadar çok ve eksiksiz mesaj kodlayıp iletme” esasına dayanmaktadır (Gemalmaz 1982: 28).

En az çaba ilkesi ilk olarak 1894'te Fransız filozof Guillaume Ferrero tarafından “L'inertie mentale et la loi du moindre effort” adlı makalede keşfedildi (Ferrero 1894: 169-182). Ancak, bu ilke 1949 yılında Harvard Üniversitesinde Amerikan filoloji profesörü olan George Kingsley Zipf tarafından yayınlanan “Human Behavior and the Principle of Least Effort” adlı kitapta önerildi ve bu kitapta kelime kullanımı dağılımının en az çaba ile verimli bir şekilde iletişim kurma eğiliminden kaynaklandığı teorisi ortaya atıldı. Zipf'in en az çaba ilkesine göre, az işle çok büyük sonuç istemek insan doğası gereğidir ve sık sık yapılan işler ve davranışlar zamanla daha hızlı ve kolay hâle getirilmelidir (Zipf 1949: 1). Zipf, bir kelime ne kadar sık kullanılırsa o kadar kısa olur diyerek bir kelimenin uzunluğu ve sıklığı arasındaki ilişki hakkında klasik bir gözlem yaptı (Kanwal vd. 2017: 45).

George Kingsley Zipf çalışmasında, bireysel davranış ve toplumsal davranışın en az çabasını ayrı ayrı inceledi (Zhu vd. 2018: 1). En az çaba ilkesinin bireysel davranışlarda, örneğin konuşma, kelimeler ve anlamları, çocukların sözlü anlatımları vb. açısından istatistiksel analizini yaparken; toplumsal davranışlarda ağırlıklı olarak coğrafya ekonomisi, ekonomik güç ve sosyal statü, saygınlık sembolleri ve kültürel popülerite vb. etkisi üzerinde durdu (Zipf 1949: 1-544). Zipf'in bu çalışmasının bilim insanlarının dikkatlerini çekmesiyle birlikte bu ilkenin diğer bilimlere de uygulanabilirliği sorgulanmaya başlandı. En az çaba ilkesini dilbilimsel istatik açısından ele alan ilk kişi George Kingsley Zipf'tir. Bu yüzden de en az çaba ilkesi *Zipf Yasası* olarak da bilinmektedir.

Dilsel üretimde harcanması gereken çabanın en aza indirilmesinin gelen en az çaba ilkesi, ses benzeşmesi, ses ve hece düşmesi gibi ses olaylarının pek çoğunda egemen olan dilsel birimleri sadeleştirme ve genelleştirme eğilimlerini anlatır (İmer vd. 2011: 116). İnsan dili dışında hayvan iletişim sistemlerinden bilgisayar programlama diline varana kadar

geniş bir araştırma alanı vardır. Konuşma dilinden yazı diline kadar yararlanılan en az çaba ilkesinin konularından biri de eksiltimdir.

2. Eksiltim

Türkiye Türkçesinde bu kavram için *eksiltim, eksilti, eksiltili anlatım, eksiltme, düşüm, kısaltma, düşürme, elips, sıfır tekrar* gibi çeşitli terimler kullanılmaktadır. Eksiltim, bazen sadece cümle açısından, bazen kelime grupları açısından incelenmiş olsa da genel anlamda dilbiliminin ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi gibi birçok alanında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle günlük konuşma dilinde en az çaba ilkesi gereği ses, hece ve öge düşmesi şeklinde görülür. Düşen bu ses, hece veya öge çoğunlukla anlamayı zorlaştırmadan bağlamdan anlaşılabilir.

Konumuzu teşkil eden ve en az çaba ilkesi gereği oluşan eksiltim, Türk lehçelerinde, özellikle de ağızlarda sıklıkla görülmektedir. Çalışmada Kazak Türkçesinde özellikle günlük konuşma dilinde rastlanan, Kazak edebî eserlerinde de yansımaları görülen, ancak sözlüklerde karşılığı çoğunlukla bulunamayan veya aynı yazılışa sahip kelimeler olduğu için yanlış anlamlandırılan eksiltim örnekleri incelendi. Bu konu “eklerde görülen eksiltim”, “kelimelerde görülen eksiltim” ve “kelime gruplarında görülen eksiltim” şeklinde üç başlık altında değerlendirildi.

2.2. Kazak Türkçesinde Eklerde Görülen Eksiltim

2.2.1. *fil / e- fiili + -di (görülen geçmiş zaman eki) + Ø (3. tekil şahıs) Yapısında Görülen Eksiltim*

Kazak Türkçesinde fiil veya *e-* fiili ardından gelen *-di / -di* 3. şahıs görülen geçmiş zaman ekinin ünlüsü, özellikle şiir dilinde bazen kafiyeye bazen de hece ölçüsüne uymak için düşerek sadece *-d* veya *-t* şeklinde kullanılmaktadır (Bekeyeva 2012: 107).

Örnek 1

Sen nege sol bağıtqa ağılmadıñ?

Berseñ ed qırdağı eldiñ sağınğanın.

Ötseñ ed tolqıñınmen toğıtıp bir

Köşpeli qum tawların, şağıldarıñ,

Álde sen sezbeysin be qumdağıñın

Sıw üşin qızıl may bop şanılganın.

“Sen niye bu yöne dökülmedin?

Verse idin bozkırdaki halkın özlediğini.

Geçe idin dalganda yüzdürerek bir

Göçebe kum dağlarını, höyüklerini,

Yoksa sen anlamıyor musun kumun

Su için büyük çaba sarf ederek açıldığını.” (Sersenbayev 1981: 80)

Örnek 2

Ax, men alsam, qayter ed,

Jurt sonda ne aytar ed?

Qanday ataq bolar ed,

El de buğan qızar ed,

*Bizdiñ jaq dardiyar ed,
Biraq Jämeş şüñüda
Qatındıqqa jarar ma?!*

“Ah ben alsam, **ne yapar idi**,
Yurt orada ne **söyler idi**?
Nasıl şöhet **olur idi**,
Halk da buna **kızır idi**,
Bizim taraf **büyüklenir idi**,
Ancak Jameş gerçekten de
Eş olmaya yakışır mı?!” (Aymawıtov 2003b: 117)

Örnek 3

*Jarayt onda! – dep, Jänibek oñ qolımen perip jiberdi, domalap barıp, polğa gurs etti,
awzınan qan ketip, betin juwdı.*

“– **Oldu** o zaman, diyerek Janibek sağ eliyle vuruverdi, yuvarlanıp yere çarptı, ağzından kan gelince yüzünü yıkadı.” (Maxmetov 2017: 18)

e- fiili + -di (görülen geçmiş zaman eki) + şahıs eki Yapısında Görülen

Eksiltim

Kazak Türkçesinde, *e- fiili + görülen geçmiş zaman eki + şahıs eki* yapısında zaman eki düşer ve *e-* fiiline şahıs ekinin en son harfi eklenerek kullanılır (Bekeyeva 2012: 107).

- **e-di+m > em “i-di+m”**

Örnek 1

*Anda-sanda baydıñ, báybişeniñ közi tüsip: «Pälenşege ol attı nege berdiñ» degende:
«Sodan qolaylı attıñ retı bolmadı, tañ asırıp jibereyin dep em, julqı örip ketip, özge attıñ jöni
kelmey qap edi» dep joqtan özgeni siltaw qılıp jubata beriwşi edi.*

“Arada sırada zengin ve zenginın hanımı görüp: «Falancaya o atı neden verdin» deyince: «Bu uygun atın düzeni olmaz, yürük atı yarışa hazırlayıp göndereyim demiş **idim**, atı otlağa çıkarınca başka atın şansı olmaz» diyerek olur olmaz şeyi bahane edip teselli ediverirdi.” (Aymawıtov 2003a: 15)

Örnek 2

*Şığarım-ay, tasalanbay-aq qoy dep em,
Bul otawğa qalay kirmey turamız?*

“Yavrum, gizlenmeyi bırak demiş **idim**,
Bu otağa nasıl giremeyiz?” (Aymawıtov 2003b: 77)

- **e-di+ñ > eñ “i-di+n”**

Örnek 1

—Yugoslaviyada bolıp pa eñ?

“—Yugoslavya’da bulunmuş **muydun?**” (İysabay 2008: 5)

Örnek 2

Qoja batır jaqınğa köz sala ma?

Qazdan toyat, aqqıwdı atıp alsa.

*Jalğız küinde jan adamğa **köz salmawşı eñ**,*

Qos attı bolğan künde eske alma?

“Koja Batır etrafa bakar mı?

Kazdan doyar, kuğuyu vursa.

Yalnız her gün can insana **bakmaz idin**,

Çift atlı olan her gün hatırlama?” (Qasımbekov ve Qıdıräli 2008: 139)

• **e-di+k > ek “i-di+k”**

Örnek 1

Şerniyaz! Jaman da bolsaq,

Bir künde äkeñdey bolıp ek!

Sağan jamandıq tilep körgenim joq,

Äli de tilemeymin.

“Şerniyaz! Kötü de olsak

Bir günde baban gibi olmuş **idik!**

Sana kötülük dilemedim,

Hâlâ da dilemiyorum.” (Aymawıtov 2003b: 111)

Örnek 2

Nuriyla sayqı qılıp ayttı sonda:

Burın bärin maqtawşı eñ, onıñ qayda?

Qazan tolıp turğannan biz toyuwşı ek,

Ol jomarttıq bir künde qurıp qap pa?

“Nuriyla dalga geçerek konuştu orada:

Önce hepsini övüyor idin, o hâlin nerede?

Kazan dolup durduğundan beri biz doyuyor **idik**,

O cömertlik bir günde kuruyup kaldı mı?” (Qasımbekov ve Qıdıräli 2008: 174)

2.2.3. e- fiili + –mes (geniş zaman olumsuzluk eki) + -pin (1. tekil şahıs eki)

Yapısında Görülen Eksiltim

Kazak Türkçesinde **e- fiili + –mes + 1. tekil şahıs eki** yapısında da **e-** fiiline getirilen geniş zaman olumsuzluk ekinin son sesi ve 1. tekil şahıs ekinin ilk iki sesi düşer (Isqaqov 2007: 265; Äşimbayev 2011: 176).

• **e-mes+pin > emen “değilim”**

Örnek 1

Qara nanğa qul bolıp,

Xanına til tiygizgen,

Meyli biy, meyli qul bolsın,

Tartatın bir sazayın,

Körgeñ emen oñğanın!

“Kara ekmeğe kul olup,

Hanına dil uzatan,

Bey de olsa, kul da olsa

Çeker cezasını,

Görmüş değilim iflah olduğunu!” (Müsirepov 2003: 14)

Örnek 2

*Sebep bop meni ajaldan sen ayırdın,
Mağan qılğan qarızıñdı Alla ötesin!
Bay emen, batır emen, xan emespin,
Ataqtı artıq tuwğan jan emespin.*

“Sebep olup beni ecelden sen ayırdın,
Bana olan borcunu Allah ödesin!
Zengin **değilim**, bahadır **değilim**, han **değilim**,
Ünlü farklı yaratılmış can **değilim**.” (Aymuxambet ve Älimulı 2013b: 104)

2.2.4. fiil + –GAn (geçmiş zaman eki) + -mIn (1. tekil şahıs eki) Yapısında Görülen Eksiltilim

Kazak Türkçesinde, **-ğan / -ğen / -qan / -ken** geçmiş zaman ekinin 1. tekil şahıs çekimi (**–GAn+mIn**), bazen geçmiş zaman ekinin son sesi ile şahıs ekinin son iki sesi düşererek (**–GA+m**) veya sadece geçmiş zaman ekinin son sesi düşererek (**–GA+mIn**) kullanılır (Sızdıqova 2014a: 284).

Örnek 1

Keşe biz telefon arqılı xabarlasıp, joluqpaq bolğanımızda arğı nısanamda kitap jazıw oyınıñ barın jasırğam joqtın.

“Dün biz telefonla haberleşip görüştüğümüzde sonraki hedefimde kitap yazma düşüncesinin olduğunu **gizlemedim**.” (İysabay 2008: 5)

Örnek 2

— **Bolğam joq**, - dedim men.

— **Bulunmadım**, dedim ben.” (İysabay 2008: 5)

Örnek 3

Bir bata oqırında men de bolğamın.

“Bir dua okunurken ben de **vardım**.” (Nurmuratov vd. 2013: 196)

2.2.5. fiil + –mA / -bA/ -pA (olumsuzluk eki) + -y (geniş, şimdiki ve gelecek zaman eki) + -mIn (1. tekil şahıs eki) Yapısında Görülen Eksiltilim

Kazak Türkçesinde, **-a / -e / -y** geniş ve gelecek zaman ekinin olumsuz 1. tekil şahıs çekimi (**–mA-y+mIn**, **–bA-y+mun**, **–pA-y+mun**), bazen zaman eki ve şahıs ekinin son iki sesi düşererek (**–mAn**, **–bAn**, **–pAn**) kullanılır (Sızdıqova 2014a: 284-285).

Örnek 1

Şarşaydı dep oylama şaldıqqannan,

Uzaqsınıp jatpaspın jalıqqannan.

Jurt qolınnan kelmese ökpelemes,

*Barım saqtap, men ayap alıp **qalman**.*

“Yorulur diye düşünme zorluk çektiğinden,

Uzaklaşmazsın geride kaldığından.

Yurt elinden gelmese gücenmez.

Varlığımı koruyup, ben acıyıp **kalmayacağım**.” (Baytursınulı 2013: 110)

Örnek 2

Netken jaqsı jer edi

Jas şıbıǵım jayqalǵan!

Bir söz aytqım keledi

*Til jetpeydi, **ayta alman.***

“Ne kadar güzel bir yer idi

Genç dalımın sarsıldığı!

Bir şey söyleyesim gelir

Kelimelerle ifade edilmez, **söyleyemem.**”(Amanjolov 1949: 2)

2.2.6. fiil + -A (geniş / şimdiki / gelecek zaman eki) + -mIn (1. tekil şahıs eki)**Yapısında Görülen Eksiltim**

Kazak Türkçesinde, **-a / -e / -y** geniş, şimdiki ve gelecek zaman ekinin 1. tekil şahıs çekimi (**-A+mIn**), bazen I. tekil şahıs ekinin son iki sesi düşerek (**-A+m**) kullanılır (Bekeyeva 2012: 107).

Örnek 1

— *Qoyşınıñ qızı dep kemsinedi ğoy. Adıram! Qannıñ qızına **berem** be eken!- dep qoyatın.*

“— Çobanın kızı diye küçümsüyor ya. Batasıca! Hanın kızına **verir** miymiş, deyiverdi.” (Aymawıtov 2003a: 10).

Örnek 2

— *Minaw – şeberxana. Eşkimge bermeytin. Men jıyın-keñes, qonaq pen toydan qolım bosasa, tüsten keyin **uyıqtap alam** da, tañ atqanşa jumıs jısaymın. Kelesi aptada, kez kelgen küni, keşki jetiden tüngi on ekige deyin, telefon şal da, kele ber. Tüнди qosa küzetem deseñ, tipti maqul... - dedi biyazı jumıyıp.*

“— Bu atölye[nin telefon numarası]. Hiç kimseye vermeyin! Ben toplantılar, misafirler ile törenden boş vaktim oldukça öğlenden sonra **uyuyabilirim** ve tan atıncaya kadar çalışırım. Gelecek hafta herhangi bir gün, akşamleyin yediden geceleyin on ikiye kadar telefonla ara da geliver. Gece birlikte sabahlayalım dersen, elbette olur, dedi nazıkçe tebessüm ederek.” (Mağawiyn 2007: 13)

2.3. Kazak Türkçesinde Kelimelerde Görülen Eksiltim**2.3.1. İşaret Sıfatlarında Görülen Eksiltim**

Kazak Türkçesinde *bul, sol, ol* işaret sıfatlarının sonundaki “l” sesinin düşmesi sonucu bir eksiltim görülmektedir (Isqaqov 2006b: 623; Isqaqov 2011a: 599; Isqaqov 2011b: 222).

- *bul > bu* “bu”

Örnek 1

*Üşewi birdey: “**bu** kim?” desip esikke qaraǵanda, **bular** otırǵan üydiñ de esigi aşılp, üyge tülki tumaq, jaqsı kiyimder kiygen eki qonaq kirip keldi.*

“Üçü birden: ‘**Bu** kim?’ diye kapıya baktıklarında, **buların** oturduğu odanın da kapısı açılarak eve tilki kalpaklı, güzel giyimli iki misafir girdi” (Äwezov 2002: 14).

Örnek 2

– *Äy, Buğıbay, Buğıbay,*

Qorlıq boldı bu qalay?

“– Ey, Buğıbay, Buğıbay

Azap oldu **bu** nasıl?” (Aymuxambet ve Älimulı 2013a: 31)

• *sol > so* “**bu**”

Örnek 1

– *So kerteşten basqa kisi qurıp qalğanday...- dep Künükey sırt aynalıp burtıñdap, jamap otırğan äkesiniñ jaman şapanın laqtırıp tastap körıp edi, Şeker moynın iyt ala qazdıñ ayğırında sozıp, bürkitşe tüyilip, buwraday şabınıp: "Bolmaydı degen ne?... "*

“– **Bu** küçük burunludan başka insan kalmamış gibi, diye Künükey’in istemeyerek somurtup, yamalanmış olan babasının eski kaftanını fırlatıp attığını görünce Şeker boynunu al kuşaklı kazın erkeği gibi uzatıp, kartal gibi pike yapıp, erkek deve gibi burnundan soludu:

– Niye olmazmış?..” (Aymawıtov 2003a: 13)

Örnek 2

Men jaspın, meniñ buzıqtığım so ma?

“Ben gencim, benim şımarıklığım **bu** mu?” (Äwezov 2014a: 204)

• *ol > o* “**o**”

Örnek 1

Buğan deyin ol da talay qalmaqtı o düniyege attandırğan.

“Bu zamana kadar o da nice Kalmuk’u o dünyaya göndermişti (öldürmüştü).” (Jumadilov 2010: 12)

Örnek 2

Sondıqtan Aqan ündemegende, o da ündemey otradı.

“Bu yüzden Akan konuşmadığında **o** da konuşmazdı.” (Äwezov 2002: 9)

2.3.2. tek heceli fiil ve sonu “I” sesiyle biten fiil +patlamalı / sedalı sesle başlayan ek Yapısında Görülen Eksiltim

Kazak Türkçesinde, ekin ilk sesi patlamalı veya sedalı ise o zaman fiil kökündeki / sesi düşer (Amanjolov 2004: 276).

Örnek 1

*Bayannan **taba amaysıñ** talday mindi,*

Aq jüzi jarıq qılğan qarañğı tündi.

Balası toqsan baydıñ izdep kelip,

Bäri de qolı jetpey, qul bop sindi.

“Bayan’da **bulamazsın** küçük bir kusur,

Ak yüzü aydınlatmış karanlık geceyi.

Doksan zenginin çocuğu istemeye gelip,

Hepsi de elde edemedi, kul köle olmuşlar.” (Qul-Muxammed 2009: 204)

Örnek 2

Endi jalpı uğımdardan ädeyi jasalıp, biraq xalıq arasında atawğa iye bomağan täjiriybelerdi ğalımdardıñ bilim bastamaları nemese дәleldeme negizderi jāne osılarğa uqsaş termindermen ataladı.

“Şimdi, genel kavramlardan özel olarak tasarlanmış, ancak halk arasında adlandırmaya **sahip olmayan** tecrübeleri, âlimlerin bilim girişimleri veya kanıtlama temelleri ve bunlara benzer terimlerle adlandırır.” (Äbu Nasır äl-Farabiy 2007: 151)

2.3.2.1. tek heceli fiil ve sonu “I” sesiyle biten fiil + (ı)ğ (zarf-fiil eki) Yapısında Görülen Eksiltim

Kazak Türkçesinde tek heceli ve “I” ünsüzüyle biten fiillere -ğ zarf-fiil eki eklenince, kelime sonundaki -I ünsüzü ile zarf-fiil ekinin yardımcı ünlüsü düşer. Bu ses olayı genel olarak Güney Batı Kazakistan ağızlarında görülmektedir (Qaliyev ve Sarıbayev 1991: 57; Naqısbekov 1994: 16).

- **alıp > ap “al-ıp”**

Örnek 1

*Arbamen kişi jiberip sonı promxozdan suratıp **ap jatırmız** osı peşterge.*

“Arabayla insan götürüp, onu sanayiden sordurup **alıyoruz** bu fırınlara.” (Äwezov 2014d: 146)

Örnek 2

*Süyte otrı, Darvinde kisini **qulatıp ap** keterlik küş bar eken, buğan din qazıǵındı mıqtap almay, soqtıǵıw qater eken deydi.*

“Böyle yaparak, Darwin’de insanı **vuracak** yeterli güç varmış, bununla din direğini sağlamlaştırılmadan mücadele etmek tehlikeliymiş, diyordu.” (Äwezov 2014e: 12)

- **bolıp > bop “ol-ıp”**

Örnek 1

*Älsin-älsin demigip, tıq-tıq etken jöteli öñmeniñnen ötkendey, alma erini kezerip Betpaq kezip ketkendey, kiymeşegi qolqıldap quwırşaqqa tikkendey, satpaq-satpaq jastıǵı jastıq emes ketpendey, **sar tösek bop** sarǵayıp - bu jatqanıñ qay äyel?*

“Ara sıra nefes nefese kalarak, takır takır eden öksürüğü göğsünü delip geçecekmişçesine, elma gibi kırmızı dudağı susuzluktan kuruyup çatlayarak Betpak’ı dolaşmış gibi, kiymeşegi büyük gelerek oyuncak bebeğe dikilmişçesine, kir pas içinde yastığı yastık değilmişçesine, **sarı döşek gibi** sararmış bu yatan, hangi kadın?” (Aymawıtov 2003a: 6)

Örnek 2

*Qadasa da sumdıqtı erte sezgiş, jırındı Şeker qızına **qarlıǵastay şıbaq bop**, jürsetursa közinen tasa qılmay, tutqındaǵı jannan beter baǵıwşı edi.*

“Birbirinden gözlerini ayırmadan baksalar da kötü niyetliliği önceden sezilen, açıkgozlu Şeker kızının etrafında **kırlangıç gibi dört dönüp**, nereye giderse gitsin gözünün önünden ayırmadan, hapisteki bir insandan daha beter yetiştirirdi.” (Aymawıtov 2003a: 9)

- **qılıp > qıp / ğıp “yap-ıp”**

Örnek 1

—*Balam, ne jumısın bar, bul jaqta ne ğıp jürsiñ?* – dedi.

—“Yavrum ne işin var, burada **ne yapıyorsun**, dedi.” (Baytursinov 2003: 15)

Örnek 2

Bala-şağa, qozı-laq jol qıp aldı äynekti.

“Çoluk çocuk, kuzu oğlak **yol yaptı** camı.” (Aymawıtov 2003a: 6)

• **kelip > kep** “gel-ip”

Örnek 1

Jügirip kep quşaqıtay alar dep turğanımda, salmaqıtı basıp kelip, sabırlı amandasıwı da oyımdağıday bolıp şıqpadı.

“**Koşarak gelip** kucaklar diye düşünürken, ağırbaşlı bir şekilde gelip serinkanlı selamlaşması da düşündüğüm gibi değildi.” (Muratbekov 2004: 14)

Örnek 2

Attar suw işip kep, qorasına kirip jatır eken.

“Atlar su içerek **gelip** ağıla giriyormuş.” (Äwezov 2014d: 148)

• **qalıp > qap** “kal-ıp”

Örnek 1

Äkesi qoyşı Qultıwma, ağası Jumatay taz, «qoñır ala qaz, alıp üyrek, bir turna, jata qalıp jer turna» bolsa da, Künikey Qulagerdiñ balasında üzdik tuwıp, on üşke jeter-jetpeste bozbalanıñ közin tartıp, balasınbay «söz aytıwğa» jarap qap edı.

“Babası çoban Kultıwma, ağabeyi kel Jumatay, ‘doru ala kaz, altmış ördek, bir turna, yere düşünce toprağı kaz’ olsa da, Künikey Kulager’in evladı gibi eşsiz bir şekilde dünyaya geldiğinden on üç yaşına gelir gelmez delikanlıyı kendine âşık edip çocuk muamalesi yapmadan ‘sevdiğini söylemeye’ **hazırdı.**” (Aymawıtov 2003a: 9)

Örnek 2

Sözuwar jezde bul jerge kelgende qayta aytqızğanğa tırısıp aşuwanıp qap: – Eki kün desem, qaydağımı aytqanı nes, bayğus! – dep tujırıp tastaydı.

“Geveze enişte buraya gelince tekrar konuşurmaya çalıştığında **öfkelenip:**

– İki gün desem, nerede ne söylediği belirsiz, zavallı, diyerek kararından vazgeçti.” (Äwezov 2014d: 156)

• **salıp > sap** “gönder-ip”

Örnek 1

Soğan Qabanbay ıza bolıp, qırğızdı şabam dep, naymannan batır jıyıp, xabar sap, ülken jıylısın qılıptı.

“O zaman Kabanbay hiddetlenerek Kırgızlara saldırayım diye, Nayman boyundan bahadır toplayıp, **haber gönderip**, büyük hazırlığını yaptı.” (Qasimbekov ve Qıdıralıyev 2008: 139)

Örnek 2

Ol ana topırağınan ülken när alğan siyaqtı, tabiyğiy jolmen bettegen, törkini taza, joli dañğıl, joyqın sap küştiñ qıymıln körsetedi.

“O, ana toprağından güç alırcasına doğal yollarla yönünü belirleyen, temeli yeni, yolu geniş, büyük bir şekilde **yaparak** gücünü kuvvetini gösteriyordu.” (Äwezov 2014e: 21-22)

2.4. Kazak Türkçesinde Kelime Gruplarında Görülen Eksiltim

2.4.1. Birleşik Fiillerde Görülen Eksiltim

2.4.1.1. *al-* (fiil) – (*ıp*) (zarf-fiil eki) + *bar-* / *ber-* / *kel-* / *ket-* (yardımcı fiil)

Birleşik Fiil Yapısında Görülen Eksiltim

Kazak Türkçesinde *-ıp* zarf-fiilli *al-* fiili ile *bar-*, *ber-*, *kel-*, *ket-* yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluşan birleşik fiil yapısında eksiltim görülür (Mamanov 2014: 37). Bu eksiltim şekli genel anlamda bütün Türk lehçelerinde de görülmektedir.

- *alıp bar-* > *apar-* “götür-”

Örnek 1

Bizde «Qayda aparasıñdar?» degen suraw joq, olarda «pälen jerge aparamız» degen jawap joq.

“Bizde ‘Nereye **götürüyorsunuz?**’ diye soru yok, onlarda da ‘Falan yere **götürüyoruz**’ diye cevap yok.” (İysabay 2008: 8)

Örnek 2

— *Tutqın tağdıri meni talay lager’, talay taw, talay sayğa apardı.*

— “Esir kaderi beni nice kamp, nice dağ, nice vadiye **götürdü.**” (İysabay 2008: 9)

- *alıp kel-* > *ükel-* “getir-”

Örnek 1

*Şanadan tüsip, üsteriniñ qarı silkip bolğan soñ, Aqan mırza qoraniñ sıyqın körıp, köñilsizdenip: — Qaltay, osı üyge qaydan **ükeldiñ?** Kisi otrarlıq jeri de bar deymisiñ, basqa üylerdiñ birine barmay, - dedi.*

“Kızıktan inip, üstlerinin karını silkeledikten sonra Akan bey ahırın hâlini görüp, keyfi kaçarak:

– Kaltay, bu eve nasıl **getirdin?** İnsan oturacak yer mi var diyorsun, diğer evlerden birine [niye] gitmedin, dedi.” (Äwezov 2002: 11)

Örnek 2

*Qaltay attı doğarıp jatıp: — Üdeme, nege **ükelgenimdi** keyin bilersiñ, - dedi.*

“Kaltay atın koşum takımlarını çıkarıp:

— Sesini çıkarma, niye **getirdiğimi** sonra öğrenirsin, dedi.” (Äwezov 2002: 11)

- *alıp ket-* > *üket-* “getir-”

Örnek 1

*Endi birewler «jerge tüsip ülgergen joq, sol şöke tüsken attıñ üstinde oturıp-aq, tik köterip **üketti**» deydi.*

“Şimdi birileri:

– Yere düşüp de başarılı olan yok, bu çöküp konduğumuz atın üstünde oturup da dik ve hızlı bir şekilde **alıp getirdi,** diyor.” (Jumadilov 2010: 13)

Örnek 2

Kelgen betinde kiye söylep, bäriniñ köñülin sözine awdarıp üketken Ulpan, qız ekendigin añdatpawğa turısıp edi.

“Geldiğinde örtünerek konuşup, herkesin durumunu **dile getiren** Ulpan, kız olduğunu sezdirmemeye çalışmıştı.” (Müsirepov 2003: 9)

• **alıp ber-** > **üper-** “**götür-**”

Örnek 1

*Qultuwmanıñ tuqıstap äkelgen puşpaq jabağısına baqalşıdan ayna, taraq, jupar sabın, şaş mayın **üperdi**.*

“Kulturma’nın gizleyerek getirdiği deri teğeltinin¹ içliğine bakkaldan ayna, tarak, güzel kokulu sabun, saç yağını **koyuverdi**.” (Aymawıtov 2003a: 10)

Örnek 2

– *Al, qatın, meniñ jawğa kiyer kiyimimdi **üper**, - deydi.*

“– İşte, hatun, benim düşman için giyeceğim kıyafetimi **götür**, dedi.” (Qasimbekov ve Qıdıralyev 2008: 141)

2.4.1.2. bar- / kel- (fiil) - (ı)p (zarf-fiil eki) + jat- (yardımcı fiil) Birleşik Fiil Yapısında Görülen Eksiltim

Kazak Türkçesinde *-a / -e / -y* zarf-fiilli *bar-*, *kel-* fiilleri ile *jat-* yardımcı fiilinin birleşmesinden oluşan birleşik fiilde, temel fiildeki zarf-fiil eki ile *jat-* yardımcı fiilindeki ilk ses düşerek bir eksiltim meydana gelir (Mamanov 2014: 75).

• **bara jat-** > **barat-**

Örnek 1

Qırqalardan gül terip qalasa kim,

Eske alıwğa quılı bala şağın.

Qulan edi urpağın... Jılan bolıp,

Baratqanday qıynaydı bolaşağın.

“Tepelerden çiçek deriverse biri,

Hatırlamak için adaletli çocukluk çağını.

Yılkı atı idi evladın... Yılan olup,

Gidiyormuş gibi zorlanır geleceğin.” (Ürkimbayulı 2014: 19)

Örnek 2

Aldamşı qorlar menen quwlar da köp,

*Qalıñ elge **baratqan** azabı ötip.*

Bul jaqta sender bar dep seniüwşi edik,

Köringenge qoymas dep mazaq etip.

Yapır-aw, arıw qala Almatımdı

Ne küyge tüsirgensin, Tazabekov?

“Dolandırıcı zavallılar ile hilekârlar da çok,

Kalabalık halka **varan** azabı geçip.

Burada siz varsınız diye güvenir idik,

¹ **teğelti**: binek hayvanlarında eyerin altına konulan keçe.

Görülünce koymaz diye alay edip,
Eyvah, güzel şehir Almatı'mı
Ne hâle getirmişsin, Tazabekov?" (Joldasbekov 2014: 371)

• **kele jat- > kelat-**

Örnek 1

*Uzaq jol, talay qırqa, talay qabat
Tawısıp şıqqan joq pa **kelatqan** at!
Qayta ma Qızqaşqannan şawıp jılqı,
Jetpese, tegi buğan, uşıp qanat!*
“Uzun yol, birkaç tepe, birkaç tabaka
Bulunmamış mı **gelen** at!
Yine mi Kızkaşkan'dan dörtnele gidip yılkı,
Yetişemese da buna, kanatlandı!” (Aymuxambet ve Älimulı 2013b: 237)

Örnek 2

*Qarasay, Qaziy, jas Ädil,
Keyingi jaqta **kelatır**,
İñürsiğan mal aydap.*
“Karasay, Kaziy, genç Adil
Ardı sıra **geliyor**,
Mırıldanan malı sürerek.” (Qul-Muxammed 2008a: 60-61)

2.4.1.3. moyın + usın- Birleşik Fiil Yapısında Görülen Eksiltim

Kazak Türkçesinde *moyın* kelimesi ve *usın-* yardımcı fiilinin birleşmesinden oluşan birleşik fiilde ilk kelime olduğu gibi kalır, yardımcı fiilin ilk sesi düşer ve diğer ünlü yuvarlaklaşarak iki kelime birleşir (Tyunteşeva ve Şagdurova 2019: 183).

• **moyın usın- > moyınsun-** “alışmak, boyun eğmek”

Örnek 1

*Pravoslaviyeliklerden musılmandardıñ ayırmaşılıǵı: musılmandar özderi moldanı tañdaydı jäne oğan özderine tanış adam retinde **moyınsunadı**, molda ädette ol adamdardıñ ädetteri men qajettiliklerin biletin sol adamdardıñ ortasınan şığıadı.*

“Ortodokslarla Müslümanların farkı: Müslümanlar imamı kendileri seçer ve ona kendilerinin tanıdığı bir insan olarak **alışır**, imam genellikle o insanların gelenekleri ve ihtiyaçlarını bilerek bu insanların içinden çıkar.” (Japekova 2015: 24)

Örnek 2

*Jalǵız qaraşa qaz tüni boyı qañqılday-qañqılday şarşadı ma eken, älde tirşilikten endi künder üzdi me eken, taǵdırına **moyınsunıp**, tönip qalǵan ölimdi moyındaǵanday, anda-sanda bir qiyq etip, älsiz ün qatadı.*

“Yalnız kara kaz gece gündüz öte öte yorulmuş muydu, yoksa felekten birkaç gün çalmış mıydı, kaderine **boyun eğip**, dönen ölümü kabul etmiş gibi ara sıra gık ederek bitkin bir şekilde ses çıkardı.” (Jünisov 2013: 333-334)

2.4.1.4. *qarañ* + *qal*- Birleşik Fiil Yapısında Görülen Eksiltim

Kazak Türkçesinde bazen *qarañ* kelimesi ile *qal*-yardımcı fiilinin birleşmesinden oluşan birleşik fiilde *qal*- yardımcı fiilindeki *l* sesi düşer ve iki kelime birleşerek kullanılır (İsayev 2014: 45).

• *qarañ qalğır* > *qarañqağır* “sahipsiz kalasica”

Örnek 1

Biraq oralıp, buwınıp qaladı-aw tıprışğan qarañqağır...

“Ancak geri gelip boğuldu ya, tıkırdayan sahipsiz kalasica...” (Äwezov 2014d: 178)

Örnek 2

«O, *qarañqağır!*...» – *dep qolıma tüsken sabawmen tuwra umtıldım, ol künde eneğe tuwra qaraytın kelin qayda, tuwra qaştı.*

“–O, sahipsiz kalasica, diye elimе geçen değnekle direk ileri atıldım, o zaman kayınvalideye karşı gelen gelin nerede, hemen kaçtı.” (Muratbekov 2013:126)

2.4.1.5. *bulay* / *solay* / *olay* / *osılay* / *qalay* (Zarf) + *et-* / *iste-* (Yardımcı Fiil) Birleşik Fiil Yapısında Görülen Eksiltim

Kazak Türkçesinde, “*bulay, qalay, solay, olay, osılay*” zarflarının *et-* “yap-“ ve *iste-* yardımcı fiilleriyle oluşturduğu birleşik fiillerde eksiltim görülür. Edebi metinlerde iki türlü kullanımına da rastlanır (Jubanılı 2013: 140-141; Mamanov 2014: 37).

• *bulay et-* > *büyt-* “böyle yap-”

Örnek 1

Köreyik, oylanıyq, äyteyik, büyteyik dep, aldarqatıp şıqqan betim.

“Görelim, düşünüp taşınalım, öyle yapalım, **böyle yapalım** diye oyaladım.” (Mağawıyn 2007: 14)

Örnek 2

Tağdırı qıysıq tartıp, qırın bastı,

*Äytpese erler **büytip** qırılmas-tı.*

Ketti, -dep, -qazıp moyın Qazaq aman,

Tus-tustan sanın soğıp, şuwıldastı.

“Kaderin gerçekleşip, bozkırını bastı,

Yoksa erkekler **bu şekilde** yok edilmezdi.

«Gitti» diyerek dik başlı Kazak sağ salım,

Devirlerce dizini dövüp, yaygara kopardı.” (Qasımbekov ve Qıdıräli 2008: 200)

• *solay et-* > *söyt-* “böyle yap-”

Örnek 1

Söytip, tizginge qol sozğan pısq, epti top jutqa uşırıp, ekinşi sergek, quwnaq şoğır öziniñ ajalına qaray – qazasına beymezgil jaqındaydı.

“**Böylece**, yönetimi ele almaya çalışan uyanık, kurnaz grup kıtlık felaketine uğrarken ikinci hareketli, dinç grup kendi eceline doğru -ölümüne doğru- zamansız bir şekilde yaklaşıyordu.” (Amantay 2010: 14)

Örnek 2

Söyüp, *tuwğan qalama kelip, «Qaraşıǵanaq» munay kenişine injener bolıp jumısqa turdım.*

“**Böylece**, doğduğum şehre gelip Karaşıǵanak petrol maden ocağında mühendis olarak işe başladım.” (Dewletuli 2014: 7)

• **olay et-** > **öyt-** “öyle yap-”

Örnek 1

Alayda ol öytpedi.

“Hâlbuki o **öyle yapmadı.**” (İysabay 2008: 14)

Örnek 2

Bul jolı olay etkisi kelmey, ilgeri tarta berdi.

“Bu sefer **öyle yapası** gelmedi, ileri atılıverdi.” (Jeksenbay 2007: 16)

• **osılay iste-** > **östi-** “bu şekilde yap-”

Örnek 1

Östip jürip qalıñniñ şetine de şıqtı-aw äytewir.

“**Bu şekilde** yürüyerek gür çalılığın kenarına çıktı nihayetinde.” (Jeksenbay 2007: 16)

Örnek 2

Serttesti ne bir iske şıdaymız dep,

Alsa da böri etekten, jaw jağadan.

Qapıda östip jürip qolğa tüspey,

Tabalıq bir bekinis osı aradan.

“Ant içtiler ya bir işe dayanırız diye,

Tutsa da kurt etekten, düşman yakadan,.

Ansızın **bu şekilde** yapıp esir düşmeden,

Bulalım bir kale buralardan.”(Aymuxambet ve Älimuli 2013a: 217)

• **qalay et-** > **qayt-** “ne yap-”

Bu birleşik fiil yapısı eksiltim sonrası *qayt-* “geri dönmek” fiili ile karıştırılabilmektedir (Keñesbayev 2014: 349). Ancak *qalay et-* > *qayt-* birleşik fiilinin aldığı ekler düşen *et-* yardımcı fiilinin etkisi ile ince ünlülerden oluşurken, *qayt-* “geri dönmek” fiilinin aldığı ekler kalın ünlülerden oluşur². Örneğin; *qalay et - kende* > *qaytkende*, *qayt - qanda* vb.

Örnek 1

Eñ bastısı – tawsılmasa da toqırıp, qajımasa da qaljawrap turğan, dañgaza tirlikten mezi bolğan, jāne bul dūniyeniñ qızıq-şıjıǵına toyp bitken, qaytkende de jol ayırıqtaǵı, ötpeli bir kezi eken.

“En önemlisi, yok etmese de durgunlaşıp, yorulmasa da dermanı tükenen, boş hayattan canı sıkılan ve bu dünyanın acısına tatlısına doyan, **her durumda** yol ayrımındaki geçici bir zamanmış.” (Mağawiyn 2007: 9)

² Bu konuyu açıklayan yazılı bir kaynak bulunmamaktadır. Bu açıklama, Atatürk Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ’in görüşleri neticesinde yapılmıştır.

Örnek 2

Eger osı alıptar bunıñ özinen burın ğumır keşpegen bolsa, bul qasqañ qayter edi?! Qayter edi...

“Eğer bu yiğitler kendisinden önce ömür sürmüş olsa bu talihsizin **ne yapacaktı?! Ne yapacaktı...**” (Sädibekuli 2013: 40)

2.4.1.6. *ne (soru edati) + qıl- / et- (yardımcı fiili) Birleşik Fiil Yapısında Görülen Eksiltim*

Kazak Türkçesinde, “**ne**” *soru edati* + *qıl- yardımcı fiili* – *p zarf-fiili* yapısında *ne* soru edati ve *qıl-* yardımcı fiili birleşir. Bu yapıda *qıl-* yardımcı fiilindeki ilk iki harf kalır, ilk ses ğ sesine dönüşür ve ardından *-p* zarf-fiil eklenir (*ne qılıp > neğip*) (Çaltikenova 2012: 184-185). Yine Kazak Türkçesinde **ne soru edati** + **et- yardımcı fiili** yapısında *ne* soru edati, *et-* yardımcı fiilindeki ilk sesin düşmesi sonucu birleşir (*ne et- > net-*).

- **ne qılıp > neğip** “**ne yap-ıp**”

Örnek 1

— *Ulim, neğip jürsiñ?*

— “Oğlum, **ne yapıyorsun?**” (Baytursinov 2003: 15)

Örnek 2

— *Neğip alıstatıp alğansız? - dedi joldasumıñ birewi.*

— “**Niye bu şekilde** uzaklaştırıyorsunuz, dedi arkadaşlarımdan biri.” (Tawkenov 1987: 9)

- **ne et- > net-** “**ne yap-**”

Örnek 1

Netken öşpendilik, netken qatıgezdik deseñizşi!

“**Bu nasıl** bir düşmanlık, nasıl bir acımasızlık söyleseñize!” (Jumadilov 2010: 9)

Örnek 2

Talasıp biyik üyler aspan kökpen,

Sekildi suñğaq boyı bultqa jetken,

Quldırap, zımurawmen Furmanovtıñ

Tüskende köşesine ğajap netken.

“Tartışıp büyük evler gökyüzüyle,

Suna gibi boyu buluta ulaşan,

Gerileyerek fırlamasıyla Furmanov’un

İndiğinde sokağına acaba **ne yapmış.**” (Aymuxambet ve Alimuli 2013c: 114)

2.4.2. Edat Grubunda Görülen Eksiltim

2.4.2.1. *endiğiden (zarf) + üri (edat) Edat Grubunda Görülen Eksiltim*

Kazak Türkçesinde ayrılma hâli ekli *endiği* “gelecek, şimdiki” zarfı ve *üri* “üstelik, bununla birlikte” edatının birleşmesinden oluşan edat grubunda *endiği* zarfının son sesi ve aldığı ayrılma hâli eki düşüp *üri* edati ile birleşerek eksiltim meydana gelir (Sızdıqova 1996: 26).

- **endigiiden äri > endigäri** “bundan sonra, bundan böyle”

Örnek 1

–Jo-joq! Sendermen **endigäri** karta oynasam ba...

“– Yok yok! Sizlerle **bundan sonra** iskambil oynar mıyım hiç...” (Jünisov 2013: 128)

Örnek 2

Qasım da elemedi boyun tartıp,

–Awzına alma bul sözdi endi qayıtıp.

Endigäri mazamdı ala berseñ,

Jazandı tarttırarmın Medğatqa aytıp.

“Kasım da görmemezlikten gelemedi çekinip,

– Ağzına alma busözü şimdi dönüp.

Bundan sonra huzurumu kaçırırsan,

Cezanı ödetirim Medğat’a söyleyip.” (Aymuxambet ve Älimulı 2013a: 187)

2.4.2.2. fiil + -ğan / -gen / -qan / -ken (sıfat-fiil eki) + soñ Edat Grubu Yapısında Görülen Eksiltim

Kazak Türkçesinde, **-ğan / -gen / -qan / -ken** sıfat-fiilli fiil ardından **soñ** edati geldiğinde sıfat-fiil ekinin son sesi düşer, **soñ** edatının ünlüsü ise “ı” veya “i”ye dönüşerek birleşir (**-ğan soñ > -ğasın, -gen soñ > gesin,-qan soñ > -qasın / -ken soñ > -kesin**)³ (Jubanulı 2013: 248; Sızdıqova 2014a: 284).

Örnek 1

Qırğızdarmen soğısuw üşin Abılay xan bekiniş mañayındağı qazaqtarğa orıs askerlerinen jasırın türde qorğasın, tutanğış kükirt satıp alıwdı, al öziniñ ulı Ädilge taşkenttiklerden oq-däri satıp ala berüwdi tapsıradı.

“Abılay Han, Kırgızlar ile savaşmak için kale çevresindeki Kazakları, Rus askerlerinden habersiz şekilde **gizleyince** kendi oğlu Adil’e Taşkentlilerden cephanesini satın alma ve tutuşturucu kibrit satın alma görevini verdi.” (Qasimbekov ve Qıdıralıyev 2008: 103)

Örnek 2

Eki aruw birdey degesin,

Qayğı etpey, neğıp şıdaydı?

“İki dilber aynı şeyi **söyleyince**

Dert etmeden nasıl katlanır?” (Qul-Muxammed 2008b: 14)

Örnek 3:

Küni boyı nâr tatpay, muz üstinde suwıq sorıp jürgen äkem üyge kelgesin äweli istıq şayğa qanıp, könin jibitip (öz sözi) aladı.

“Gün boyu hiçbir şey yemeden, buz üstünde donarak yürüten ağabeyim eve **geldikten sonra** öncelikle sıcak çaya kanıp içini (kendi sözü) ısıtıverdi.” (Sädibekulı 2013: 8)

³ Bu ekin tarihi gelişiminin **-gan (sıfat-fiil eki)+dan (ayrılma hâli eki)+soñ (edat)** şeklinde olduğuna dair farklı görüşler de mevcuttur. Bk. Nergis Biray (2016). “Kazak Türkçesinde “-ğasın, -gesin; -qasın, -kesin” Eki”, (s. 148-160). Prof. Dr. İsmail Çetış Hatıra Kitabı, Ankara: Akçağ Yayınları.

2.4.2.3. *sonan (zarf) + soñ (edat) Edat Grubu Yapısında Görülen Eksiltim*

Kazak Türkçesinde, edebi eserlerde *sonan* zarfının ardından *soñ* edatı getirildiğinde, *sonan* zarfının ikinci hecesi düşer ve *soñ* edatının ünlüsü “i” ünlüsüne dönüşerek birleşir (sonan soñ > sosin) veya sonan zarfının son iki harfi düşer ve soñ edatı ile birleşir (sonan soñ > sonsoñ) (Keñesbayev 2014: 349).

- *sonan soñ > sosin*

Örnek 1

Asiýge ötip, şay qoydı, sosin jez şawgimge suw tolturıp, bölmelerde jağalay tizilgen gülderine birtindep suw quya bastadı.

“Mutfağa geçip, çay koydu, **ondan sonra** bakır çaydanlığa su doldurup, odalarda kenarlara dizilmiş çiçeklere bir bir su dökmeye başladı.” (Amantay 2010: 7)

Örnek 2

Sosin asiýge ötti.

“**Ondan sonra** mutfağa geçti.” (Amantay 2010: 15)

- *sonan soñ > sonsoñ “ondan sonra”*

Örnek 1

Sonsoñ kaşıp ketedi.

“**Ondan sonra** kaçıp gitti.” (Japparulı 2002: 7)

Örnek 2

Sonsoñ älgi aynadağı adamğa dawıstap sälemdestim.

“**Ondan sonra** deminki aynadaki insana seslenip selamlaştım.” (Japparulı 2002: 57)

2.4.2.4. *äri / beri (zarf) + taman (edat) Edat Grubu Yapısında Görülen Eksiltim*

Kazak Türkçesinde, *äri*, *beri* zarfları ile *taman* edatı birleştiğinde zarfların sonundaki *i* ünlüsü, *taman* edatının ise ilk hecesi düşer ve büyük ünlü uyumu neticesinde *man > men* şekline dönüşerek birleşir (Isqaqov 2006a: 477-478; Isqaqov 2006b: 281-282).

- *äri taman > ärmen “biraz ileri doğru”*

Örnek 1

Ärmen qaray – qırqınşı ruw.

“**Biraz ileri doğru**, kırkıncı kabile.” (Amantay 2010: 13)

Örnek 2

Bıraq, oquwdı ayaqtap, teatrğa jumısqa turğannan keyin onu ärmen qaray jalğastıruwğa mümkindik bolmadı.

“Ancak, okumayı bırakıp, tiyatrodaki işe başladıktan sonra onu **buraya** devam ettirmek mümkün olmadı.” (Älimulı 2014: 59)

- *beri taman > bermen “buraya doğru”*

Örnek 1

Qarawıldıñ bastığın

«**Bermen kel**» dep xabarlap,

Şaqırıp Narqız aladı,

Söylesiwge sol qızdıñ

Xanmen boldı talabı.

“Nöbetçinin komutanına
«**Buraya** gel» diye haber verip,
Çağırıldı Narkız,
Konuşmak için bu kızın
Hana oldu talebi.” (Aymuxambet ve Älimulı 2013a: 319)

Örnek 2

*Mindetti awır jükti şın köterseñ,
Maşqarda otrarsıñ qoñır jayda.
Men ayttım: toqta, suluw, **bermen** qara,
Bizderge wağız aytıp, bolma äwre.*
“Sorumlu olduğun ağır görevi tam yerine getirsen,
Mahşerde oturursun en güzel yerde.
Ben söyledim: dur, güzel, **buraya** bak,
Vaaz verip de boşuna eziyet çekme.” (Aymuxambet ve Älimulı 2013b: 62)

2.4.2.5. ne (soru edatı) + bolmasa (bağlama edatı) Edat Grubu Yapısında Görülen Eksiltim

Kazak Türkçesinde *ne* soru edatıyla *bolmasa* bağlama edatı birlikte kullanıldığında “veya” anlamında bağlama edatı olarak kullanılır. *Ne* soru edatında bir değişiklik olmazken *bolmasa* bağlama edatını oluşturan *bol-* fiili düşer *-ma* olumsuzluk eki ile *-sa* şart ekindeki ünlüleri *ne* edatına uyum sağlayarak incelik ve iki edat birleşir (Isqaqov 2011a: 539).

- *ne bolmasa > nemese* “veya”

Örnek 1

*Romannıñ kölemi eki jüz otız **nemese** eki jüz eliw bettey bolıwı mümkün.*
“Muhtemelen romanın hacmi iki yüz otuz **veya** iki yüz elli sayfa kadar olmalı.”
(Amantay 2010: 9)

Örnek 2

*Ängime älpeti öler aldındağı qoştasıp otırıp aytqan **nemese** bir ülken marxabat kütken kisisine janı qısilğan waqıttağı ümit, tilek qılıp aytqan sözge uqsaydı.*
“Hikâye üslubu, ölüm öncesi vedalaşırken söylenen **veya** büyük bir iyilik beklenen insana muhtaç olunan zamanda ümitle, arzıyla söylenen sözler gibiydi.” (Äwezov 2002: 15)

2.4.3. Sıfat Tamlaması Grubunda Görülen Eksiltim

2.4.3.1. bul (işaret sıfatı) + kün / jul (isim) Sıfat Tamlaması Yapısında Görülen Eksiltim

Kazak Türkçesinde, *bul* işaret sıfatı ile *kün*, *jul* isimlerinin oluşturduğu sıfat tamlamaları bazen ayrı bazen de birleşik yazılır (Keñesbayev 2014: 349). Birleşik yazımında ses düşmesi ve ses uyumları neticesinde eksiltim meydana gelir.

- *bul kün > bugün* “bugün”

Örnek 1

Bügingi oqımuştı äri qaray ejikteydi.

“**Bugünkü** âlimler bundan böyle etraflıca öğrenir.” (Mağawiyn 2007: 7)

Örnek 2

Bügin jetip qonup, erteñ isti bitirip, keşke qaray qayıp kelemin.

“**Bugün** ulaşım konaklayıp, sabah işi bitirip, akşama doğru geri dönerim.” (Esenjanov 2014: 46)

• *bul jul* > *bıyl* “bu yıl”

Örnek 1

Eger frantsuzdñ bir basılımina ulı Omardı sinap kölemdi maqala jazıp berse, Ālişer bıyl Memlekettik sıylıqtı almaq eken.

“Eğer Fransızların bir neşriyatında büyük şair Omar’ı eleştirip hacimli bir makale yazıverseydi, Alişer **bu sene** devlet ödülünü alacaktı.” (Amantay 2010: 15)

Örnek 2

Al bıyl oyda joq jerden alistağı Almatıdan qonaqtar saw ete tüsti.

“İşte **bu yıl** aniden uzaktaki Almatı’dan misafirler geliverdi.” (Esenjanov 2014: 125)

2.4.3.2. *ol / bul / sol* (işaret sıfatı) + *jaq* (isim) Sıfat Tamlaması Yapısında

Görülen Eksiltim

Kazakistan’ın özellikle Güney ve Batı Kazakistan bölgelerinde yerel ağızda kullanılan *oyaq*, *buyaq*, *soyaq* kelimeleri *ol jaq*, *bul jaq*, *sol jaq* kelimelerinin ses düşmesi ve ses uyumu neticesinde birleşmesinden oluşur⁴ (Qaliyev ve Sarıbayev 1991: 55; Sızdıqova 1995: 51; Esenova 2011: 113). Bunlara ek olarak edebî metinlerde karşımıza sıkça çıkan bir başka yapı *qayaq* kelimesidir ki bu da *qay jaq* yapısının ses düşmesi ve ses uyumu neticesinde birleşmiş şeklidir.

• *ol jaq* > *o jaq* > *oyaq* “o taraf”

Örnek 1

Baltıqtñ oyaq-buyağın,

Kezbedim Kavkaz qıyanın,

Qorğanın batır Brestñ

Ormanın Rossıyanñ.

“Baltık’ın **o tarafını** bu tarafını

Gezmedim Kafkas’ın üçra köşelerini,

Bres’in kahramanlarını koruyan

Rusya’nın ormanlarını.” (Düysenbayulı 2006: 29)

Örnek 2

Tüye körsem şalıp turğan qıyaqtı,

Şolıp turğan oyaq penen buyaqtı.

Adam körsem asırağan jetimdi –

Bäri mağan sol Qara Nar sıyaqtı.

“Deve görsem adak adanmış gibi,

Göz gezdiren **o taraf** ile bu tarafa.

⁴ Kazak Türkçesi ağızlarında görülen bu kullanım üzerinde Özbek Türkçesinin etkisi vardır.

İnsan görsem besleyen yetimi –
Hepsi bana bu Kara Nar gibi.” (Nurğaliyev 2015: 119)

• *bul jaq* > *bu jaq* > *buyaq* “**bu taraf**”

Örnek 1

Xalıq söz qıldı sol künde:

«*Keldi dep anıq buyaqqa*».

“Halk konuştu bu günde:

‘*Geldi diye kesin bu tarafa*’”. (Tasmağambetov 2006:185)

Örnek 2

Solay-solay, ağa, bizdin xalımız,

Ol jaqta siz aman bolsañ bəriñiz,

Buyaqtağı *biz de sonday amanbız,*

Şama kelse... azdap tarı salınız.

“İşte böyle, ağa, bizim halimiz,

O tarafta siz sağ olunuz hepiniz,

Bu taraftaki *biz de böyle sağız,*

Gücünüz yeterse... biraz darı gönderiniz.” (Nurğaliyev 2015: 57)

• *sol jaq* > *so jaq* > *soyaq* “**bu taraf**”

Örnek 1

– *Soyaqqa şığayıq, onda, - dedi ol.*

“– **Bu tarafa** çıkalım o zaman, dedi o. (Seraliyev 2009: 204)

Örnek 2

Käri emen, küzde körıp kettim ayap,

Seltiyip bulaqtardıñ bolğan soyaq.

“Yaşlı meşe, güzün gördüm acıyarak,

Kayıbolmuş bulakların **bu tarafta**.” (Ömirbekov 1980: 82)

• *qay jaq* > *qa jaq* > *qayaq* “**ne taraf**”

Örnek 1

Budan artıq qayaqqa aparam seni?

“Buradan başka **nereye** götüreyim seni?” (Äwezov 2014d: 178)

Örnek 2

Mağan ol qayaqqa barasın, men munı istey almaymın dedi.

“O, bana:

– **Nereye** gidiyorsun, ben bunu yapamıyorum, dedi.” (Qaliyev vd. 2005: 369-370)

2.4.3.3. *bul / sol (işaret sıfatı) + jer (isim) Sıfat Tamlaması Yapısında Görülen*

Eksiltim

Kazakistan’ın özellikle Güney ve Batı Kazakistan bölgelerinde yerel ağızda kullanılan *büyer / buyer, söyler / soyler* kelimeleri *bul jer, sol jer* yapılarının ses düşmesi ve ses uyumu neticesinde birleşmesinden oluşur (Qaliyev ve Sarıbayev 1991: 55; Sarıbayev 2014: 39).

- *bul jer* > *buyer / büyer* “*bu yer, bura*”

Örnek 1

Küzde büyerde şıq-şılav köp boladı.

“Sonbaharda **burada** çiğ çok olur.” (Sarıbayev 2005: 772)

Örnek 2

Buyer burındarı kök oray şalğın bolatın edi, kázir sañı şıǵıp jatır da.

“**Burası** önceleri yemyeşil çayır idi, şimdi tozlu bir yer olmuş ya.” (Sarıbayev 2005: 178)

- *sol jer* > *soyer / söyey* “*o yer, ora*”

Örnek 1

Soyerde gazetter bar şıǵar.

“**Orada** gazeteler var.” (Sarıbayev 2005: 603)

Örnek 2

Näsip qayda tawsılsa, söyeyde ölesin, balam.

“Nasibin neredeyse, **orada** ölürsün, yavrum.” (Sarıbayev 2005: 528)

2.2.1.1. 2.4.3.4. *qay (soru sıfatı) + + jer (isim)* Sıfat Tamlaması Yapısında

Görülen Eksiltim

Kazakistan’ın özellikle Güney ve Batı Kazakistan bölgelerinde yerel ağızda kullanılan *qayer / qäyer* kelimesi *qay jer* yapısının ses düşmesi ve ses uyumu neticesinde birleşmesinden oluşur (Qaliyev ve Sarıbayev 1991: 55; Sarıbayev 2014: 39).

- *qay jer* > *qayer / qäyer* “*hangi yer, nere*”

Örnek 1

Qayerdiñ awıradı, aynam.

“**Neren** ağrıyor, evladım.” (Sarıbayev 2005: 370)

Örnek 2

Men onı qayerde körgenimdi esime tüsire almadım.

“Ben onu **nerede** gördüğümü hatırlayamadım.” (Sarıbayev 2005: 370)

2.4.4. İsim Tamlaması Grubunda Görülen Eksiltim

2.4.4.1. İsim Tamlaması Grubunda İlgili Hâli Ekinin Düşmesi Neticesinde

Oluşan Eksiltim

2.4.4.1.1. *jaz / küz / kıt + kün* Birleşmesinden Oluşan İsim Tamlamalarında

Eksiltim

Kazak Türkçesinde *jaz*, *qıs*, *küz* kelimeleri ile *kün* kelimesinin oluşturduğu isim tamlaması, ilgili hâli ekinin son sesinin düşmesi ve *kün* kelimesinde *k>g* değişiminin meydana gelmesiyle eksiltim meydana gelir ve bu iki isim birleşir (Sızdıqova 2014a: 282; Suwatay 2011: 184).

- *jazdiñ küni* > *jazdıgünü* “*yaz günü*”

Örnek 1

Jazdıgün şilde bolğanda,

Kökoray şalğın, báyşeşek

Uzarıp ösip tolğanda;

*Kürkirep jatqan özenge
Köşip awıl qonğanda;
Şurqırap jatqan jılqınıñ
Şalğınnan jonı qıltılda,
At, ağırlap, biyeler
Büyisi şığıp, iñqıldap...*

“**Yaz günü** çok sıcak olduğunda,
Çayır çimen, kardelen
Boy atarak dolduğunda;
Çağlayıp duran ırmağa
Göçüp köy konduğunda;
Kışneyen yılının
Çayırdan sırtı arada görünüp,
Atlar, aygırlar, kısraklar
Karnı yükselip şişince....” (Qunanbayev 2011: 74)

Örnek 2

Jazdıgüni bul suw budan da küşti, budan da mol bolıp, aq qula bolıp ağadı.

“**Yaz günü** bu su daha da güçlü, daha da bol, bulanıklaşarak akıyor.” (Äwezov 2014c: 40)

• *küzdñ küni* > *küzdigüni* “sonbaharda”

Örnek 1

Küzdigüni sabaqqa tüserde oqıtuwşı är balanıñ atı-jönin, jasın jazıp alğan edi.

“Sonbaharda derse girdiğinde öğretmen her çocuğun adını, soyadını, yaşını yazmıştı.”
(Äwezov 2014b: 244)

Örnek 2

*Küzdigüni özgergen,
Kögin körıp dalanıñ
Beyne adamday söz bergen,
Joldasıma qaradım.*

“**Sonbaharda** değişen,
Gökyüzünü görüp bozkırım
Tıpkı insan gibi söz veren,
Yoldaşıma baktım.” (Mäwlenov 2013: 114)

• *qıstñ küni* > *qıstıgüni* “kış günü, kışın”

Örnek 1

Men seni qıstıgüni tüsimde körıp, äldeqalay bir sezim tınışımdı alıp, üyge xat jazıp surap edim, Aqan: “Bälneste jatır, täwir bolıp qaldı”, - dep jazdı.

“Ben seni **kış günü** rüyamda görünce içime doğan bir sezgiyle derin bir nefes alıp eve mektup yazıp sormuştum, Akan: ‘Hastanede yatıyor, kötüleşti’ diye yazdı. (Slanov 2010: 39)

Örnek 2

Qıstıgüni aqşandı almadım degen soñ fevral’diñ 23 küni bundağı poçtağa arız bergem, olar sol küni Merkege telegram beripti.

“**Kışın** parayı alamadığımı söyledikten sonra Şubat’ın 23’ünde buradaki posthaneye dilekçe verdim, onlar o gün Merke’ye telgraf verdiler.” (Åvezov 2014f: 78)

2.4.4.1.2. qonaq + as Kelimelerinin Birleşmesinden Oluşan İsim Tamlamalarında Eksiltim

qonaq ve *as* kelimelerinin oluşturduğu isim tamlamasında ilgi hâli eki düşerek bir birleşme söz konusu olur (Suwatay 2011: 184).

• qonaqtñ ası > qonaqası “misafir yemeği”

Örnek 1

Salqın samaldı terektiñ sayasında qonaqası işken quttı qonaqtar dem alısp, erteñinde tañ bozınan attanbaq boldı.

“Soğuk esintili kavak ağacının gölgesinde **misafir yemeğini** yiyen kutlu misafirler dinlenip, ertesi gün tan ağarırken atlarına binip yola koyulacaklardı.” (Şalğınbay 2016:137)

Örnek 2

Üyindegi mol qonaqasidan soñ qazaq дәstüri dep at mingizip, oramal tonğa jaramasa da jolğa jaraydı deytin saltpen Ombıdağı zamandastñ sibağası dep, şayı oramalğa tüygen bir deste aqşanı qaltasına salğan Kemelulina general da julı qarap, köbinese sonimen şüyirkelesedi...

“Evindeki bolca **misafir yemeğinden** sonra Kazak geleneği olarak at bindirip, hediye verme geleneğiyle Ombı’daki zamandasının payı diye çay havlusuna düğümlediği bir deste parayı cebine atan Kemeluli’na general de merhamet gösterip çoğunlukla onunla konuşurdu.” (Jünisov 2013: 286)

2.4.4.2. İsim Tamlaması Grubunda İyelik Ekinin Düşmesi Neticesinde Oluşan Eksiltim
Kazak Türkçesinde isim tamlaması grubunda bazen iyelik ekinin yazılmadığı durumlara karşılaşılabilmektedir (Sızdıqova 2014b: 236).

Örnek 1

Aş küzendeı bügildi,

Ekewiniñ aq sawıt (sawıtı > sawıt)

Şığırşıqtan sögildi.

“Kederlenerek derde düştü,

İkisinin ak zırhı

Halkasından söküldü.” (Qul-Muxammed 2006: 74)

Örnek 2

Bul sözdi aytıp Qobilandı

Tobilğı meñdi torı atpen,

Döñgelenip jöneldi

Toqtardñ tikken ordağa. (ordasına > ordağa)

“Bu sözü söyleyip Kobilandı

Kızıl benekli doru atla

Dönerek yöneldi

Toktar’ın diktiği saraya.” (Qul-Muxammed 2006: 39)

Sonuç

İncelenen dilbilgisi kitaplarında ve dilbilimi sözlüklerinde eksiltim konusunun sadece ses bilgisi gibi dar bir kalıp içerisinde ele alındığı tespit edilmiştir. Ancak eksiltim, en az çaba ilkesi neticesinde konuşma dilinde ortaya çıkan ve ağızlarda görülen, belirli bir zaman diliminde kullanım sıklığının artmasına bağlı olarak yaygınlaşan ve yazı dilinde de yansımaları görülebilen, dil biliminin sestem cümleye bütün konularını içinde barındıran geniş bir dil hadisesidir.

Çalışmada, Kazak Türkçesinde özellikle günlük konuşma dilinde rastlanan, Kazak edebî eserlerinde de yansımaları görülen, ancak sözlüklerde karşılığı çoğunlukla bulanamayan veya aynı yazılışa sahip kelimeler olduğu için yanlış anlamlandırılan eksiltim örnekleri incelendi. İncelemede eksiltim konusu üç ana başlık esasında ele alındı: “eklerde görülen eksiltim”, “kelimelerde görülen eksiltim” ve “kelime gruplarında görülen eksiltim”.

Kazak Türkçesinde eklerde görülen eksiltim genel anlamda *fiil + zaman eki + şahıs eki* yapısında görülmektedir. Burada bazen zaman ekinde, bazen şahıs ekinde bazen ise her ikisinde de eksiltim görülebilmektedir.

Kazak Türkçesinde tespit edebildiğimiz kelimelerde görülen eksiltim, çoğunlukla sıfatlarda, fiil köklerinde görülen ve genelde de / sesinin düşme eğilimi ile alakalı eksiltimdir: *bul > bu, qalıp > qap, bolmağan > bomağan...*

Kazak Türkçesinde kelime gruplarında görülen eksiltimin büyük çoğunluğunu *isim+yardımcı fiil* ve *fiil + zarf-fiil + yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiiller oluşturmaktadır. Bunun dışında edat grubunda, sıfat tamlaması grubunda ve isim tamlaması grubunda görülen eksiltimler de dikkat çekmektedir.

Kazak Türkçesinde görülen eksiltimler kimi zaman konuşma dilinden yazı diline aksetmiş ve sözlüklerde madde başı olarak edebi dilin bir parçası hâline gelmiş, kimi zaman ise sadece konuşma dilinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Çalışmada verilen örneklerin sayısı daha detaylı incelemeler neticesinde mutlaka artacaktır. Bu yüzden Türk lehçeleri üzerine yapılacak bundan sonraki çalışmalarda eksiltim konusuna dikkat çekmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- Äbu Nasır äl-Farabiy. (2007). *Metafizika*. Tom 1. Astana: Lotos Baspası.
- Ahmanova, Olga. (1966). *Slovar' Lingvističeskih Terminov*. Moskva: İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- Älimulı, Amanxan. (2014). *Ğumur-Dariya*. Almatı: Arna Baspası.
- Amanjolov, Qasım. (1949). "Bügingi Künniñ Tolğawı". *Ädebiyet jäne İskusstvo*, (4), 2.
- Amanjolov, Särsän. (2004). *Qazaq Tili Dialektologiyası men Tarixiniñ Mäseleleri*. Almatı: Sözdik-Slovar' Baspası.
- Amantay, Diydar. (2010). *Qarqaralı Basında – Roman, Povest', Äñgimeler, Esseler, Öleñder*. Almatı.
- Äşimbayev, Mäwlen. (Ed.) (2011). *Abay Tili Sözdigi*. Almatı: Öner Baspası.
- Äwezov, Muxtar. (2002). *Qorğansızdñ Küni – Äñgimeler, Povester*. Almatı: "Atamura" Baspası.
- Äwezov, Muxtar. (2014a). *Şığarmalarınñ Eliiw Tomdıq Toliq Jıynağı*. Tom 3. (Ed. M.Qul-Muxammed, A. Säriñjipov). Almatı: "Däwir" "Jibek Joli" Baspası.
- Äwezov, Muxtar. (2014b). *Şığarmalarınñ Eliiw Tomdıq Toliq Jıynağı*. Tom 4. (Ed. M.Qul-Muxammed, A. Säriñjipov) Almatı: "Däwir" "Jibek Joli" Baspası.
- Äwezov, Muxtar. (2014c). *Şığarmalarınñ Eliiw Tomdıq Toliq Jıynağı*. Tom 5. (Ed. M.Qul-Muxammed, A. Säriñjipov). Almatı: "Däwir" "Jibek Joli" Baspası.
- Äwezov, Muxtar. (2014d). *Muxtar Äwezov Şığarmalarınñ Eliiw Tomdıq Toliq Jıynağı*. Tom 8. (Ed. M.Qul-Muxammed, A. Säriñjipov). Almatı: "Däwir" "Jibek Joli" Baspası.
- Äwezov Muxtar. (2014e). *Muxtar Äwezov Şığarmalarınñ Eliiw Tomdıq Toliq Jıynağı*. Tom 10. (Ed. M.Qul-Muxammed, A. Säriñjipov). Almatı: "Däwir" "Jibek Joli" Baspası.
- Äwezov, Muxtar. (2014f). *Şığarmalarınñ Eliiw Tomdıq Toliq Jıynağı*. Tom 50. (Ed. M.Qul-Muxammed, A. Säriñjipov). Almatı: "Däwir" "Jibek Joli" Baspası.
- Aymawıtov, Jüsipbek. (2003a). *Aqbilek – Povest', Roman*. Almatı: Atamura Baspası.
- Aymawıtov, Jüsipbek. (2003b). *Ruxnama*. Pavlodar: "Eko" Ğöf.
- Aymuxambet, Janat ve Amanxan Älimulı. (2013a). *Qazaqtñ 100 Poeması*. Tom 1. Almatı: Jazuşısı Baspası.
- Aymuxambet, Janat ve Amanxan Älimulı. (2013b). *Qazaqtñ 100 Poeması*. Tom 2. Almatı: Jazuşısı Baspası.
- Aymuxambet, Janat ve Amanxan Älimulı. (2013c). *Qazaqtñ 100 Poeması*. Tom 3. Almatı: Jazuşısı Baspası.
- Baytursınov, Axmet. (2003). *Ädebiyet Tanıtqış – Zertew men Öleñder*. Almatı: Atamura Baspası.
- Baytursınov, Axmet. (2013). *Altı Tomdıq Şığarmalar Jıynağı 1*. (Qurast. Rayxan İmaxanbet). Almatı: El-Şejire Baspası.
- Bekeeva, Nur-Ayş. (2012). "Qazaq Tilin Üyrettüwde Awızeki Tilde Qalıptasqan Iqşamdalğan Qoldanıslar Röli". *IX. Mejdunarodnaya Naučno-İssledovatel'skaya Konferentsiya, "Tsentralnaya Aziya: Regionalizatsiya i Globalizatsiya" (19-21 Aprelyä 2012)*, Almatı, 106-109.
- Biray, Nergis. (2016). "Kazak Türkçesinde "-ğasın, -gesin; -qasın, -kesin" Eki", (s. 148-160). *Prof. Dr. İsmail Çetiş Hatıra Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Bussmann, Hadumod. (2006). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics* (Translated and edited by Gregory Trauth and Kerstin Kazzazi). London: Routledge.
- Chen, Wei. (2016). "Ellipsis and Cognitive Semantics". *Theory and Practice in Language Studies*, 6(11), 2134-2139.
- Crystal, David. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Australia: Blackwell Publishing.
- Çaltikenova, Lazat. (2012). "Morfologiyalıq Variyanttar men Sintaksistik Variyanttardıñ Aralas Kelüwi". *Vestnik QazNU Seriya Filologičeskaya*, 1(135), 181-185.
- Dewletuli, Beysenbay. (2014). *Prezident pen Perzent*. Almatı: Arna Baspası.
- Düysenbayulı, Esenbay. (2006). *Ulanğayır*. Almatı: Raritet Baspası.
- Efendioğlu, Süleyman ve Adem İşcan (2010). "Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (43), 121-143.
- Esenjanov, Xamza. (2014). *Äñgimeler men Maqalalar*. Almatı: Mereke Baspası.
- Esenova, Q. E. (2011). "Körkem Şığarmada Jergilikti Til Ereşelikleriniñ Wäjdı-Wäjsiz Qoldanıluwı". *Vestnik QazNU Seriya Filologičeskaya*, 4(134), 113-115.
- Ferrero, Guillaume. (1894). "L'inertie mentale et la loi du moindre effort". *Revue Philosophique de la France et de l'étranger*, (37), 169-182.
- Gemalmaz, Efrasyap. (1982). *Standart Gemalmaz, Efrasyap (1982). Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri*. Erzurum.
- Gümüřatam, Gürkan. (2013). "Eksiltim (Ellipsis) ve Türkçede Eksiltim Türleri". *Turkish Studies*, 8(1), 1539-1552.
- Hengirmen, Mehmet. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınları.
- Isqaqov, Axmedi. (Red.) (2006a). *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi. Tom 2*. Almatı: Arıs Baspası.
- Isqaqov, Axmedi.(Red.) (2006b). *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi. Tom 3*. Almatı: Arıs Baspası.
- Isqaqov, Axmedi.(Red.) (2007). *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi. Tom 5*. Almatı: Arıs Baspası.
- Isqaqov, Axmedi. (Red.) (2011a). *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi. Tom 11*. Almatı: Däwir Baspası.
- Isqaqov, Axmedi. (Red.) (2011b). *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi. Tom 13*. Almatı: Däwir Baspası.
- Isqaqov, Axmedi.(Red.) (2011c). *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi. Tom 15*. Almatı: Däwir Baspası.
- Iysabay, Qalmuqan. (2008). *Jumbaq Üy - Povester*. Almatı: Atamura Baspası.
- İmer, Kamile, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İsayev, Seyilbek. (2014). *Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri*. Almatı: Abzal-Ay Baspası.
- Japekova, Gul'fayrus Kabdulovna. (2015). *Qazaq Qoğamınıñ Mädeniyeti jäne Älewmettik-Sayasi Oyi*. Pavlodar: Kerekuw Baspası.
- Japparulı, Bolat.(2002). *Ay, Añqay Basım-Ay! – Äzil-Ospaq, Sın-Sıqaq*. Almatı: Üř Qıyan Baspası.

- Jeksenbay, Turdaqın. (2007). *Bürkit – Povest' jäne Ängimeler*. Almatı: Atamura Baspası.
- Joldasbekov, Mirzatay. (Ed.) (2014). *Qazaq Ömiriniñ Antologiyası (Aytıs V)*. Astana: Kültegin Baspası.
- Jubanulı, Qudaybergen. (2013). *Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri*. Almatı: Abzal-Ay Baspası.
- Jumadilov, Qabdeş. (2010). *Tozaq Otı – Xikayattar, Ängimeler, Sır-Suxbat, Oy-Tolğamdar*. Almatı: Qazıgurt Baspası.
- Jünisov, Säken. (2013). *Şığarmaları 3*. Almatı: Taymas Baspa Üyi.
- Kalyuta, Aleksandr. (2004). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Kanwal, Jasmeen, Kenny Smith, Jennifer Culbertson ve Simon Kirby. (2017). "Zipf's Law of Abbreviation and the Principle of Least Effort: Language users optimise a miniature lexicon for efficient communication". *Cognition Journal*, (165), 45-52.
- Karaağaç, Günay. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keñesbayev, İsmet. (2014). *Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri*. Almatı: Abzal-Ay Baspası.
- Keñesbayev, İsmet ve Telğoja Januzaqov. (1966). *Til Bilimi Terimleriniñ Orosşa-Qazaqşa Sözdigi*. Almatı: Gılım Bsspası.
- Kerimoğlu, Caner. (2014). *Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim, Göstergebilim ve Türkołoji Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Qaliyev, Ğabdolla. (2005). *Til Bilimi Terimleriniñ Tüsindirme Sözdigi*. Almatı: Sözdik-Slovar' Baspası.
- Qaliyev, Ğabdolla ve Şora Sarıbayev. (1991). *Qazaq Dialektologiyası*. Almatı: Ana Tili Baspası.
- Qasimbekov, Baqtıbay ve Darxan Qıdıralyev. (2008). *Şanışqlı Berdiqoja Batır*. Astana: Foliant Baspası.
- Qul-Muxammed, Muxtar. (Ed.) (2006). *Babalar Sözi (Batırlar Jırı)*. Tom 38. Astana: Foliant Baspası.
- Qul-Muxammed, Muxtar. (Ed.) (2008a). *Babalar Sözi (Batırlar Jırı)*. Tom 48. Astana: Foliant Baspası.
- Qul-Muxammed, Muxtar. (Ed.) (2008b). *Babalar Sözi (Batırlar Jırı)*. Tom 50. Astana: Foliant Baspası.
- Qul-Muxammed, Muxtar. (Ed.) (2009). *Babalar Sözi (Ğaşıqtıq Jırlar)*. Tom 55. Astana: Foliant Baspası.
- Qunanbayev, Abay. (2011). *Men Bir Jumbağ Adamın Onı da Oyla...* (Qurast. A. Y. Qujikova). Almatı: Almatıkitap Baspası.
- Mağawiyn, Muxtar. (2007). *Qıpşaq Arıwı – Xikayattar*. Almatı: Atamura Baspası.
- Maxmetov, Janbırtay. (2017). *Direktor (Roman)*. Astana.
- Mamonov, İbrayım. (2014). *Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri*. Almatı: Abzal-Ay Baspası.
- Mansurulı, Tölewбай. (2000). "Üsikke Urınğan Üş Tal Gül". *Jeltoqsan*, (9), 8.
- Mäwlenov, Sırbay. (2013). *Şığarmaları - Öleñder*. (Qurast. Saqıp-Jamal Mäwlenova). Tom 1. Almatı: An Arıs Baspası.
- Muqatov, Nağasıbay. (2004). *Janımnıñ Jasıl Japıraqtarı*. Almatı: Jazuwşı Baspası.
- Muratbekov, Sayın. (2004). *Eskek Jel – Ängimeler*. Almatı: Raritet Baspası.
- Muratbekov, Sayın. (2013). *Şığarmaları 2*. Almatı: An Arıs Baspası.
- Müsirepov, Ğabit. (2003). *Ulpan – Roman*. Almatı: Atamura Baspası.

- Naqısbekov, Oqas. (1994). *Qazaq Tiliniñ Öñtüstik Govorlar Tobı*. (Doktorı Ğılımiy Bayandama). Almatı: Qazaq Memlekettik Qızdar Pedagogikalıq İnstitutı, Qazaq Tili Kafedrası.
- Niyazğaliyeva, Ağılaş ve Turğanaliyeva Ganmirkun. (2013). *Qazaq Dialektologiyası (Oquw-Ädistemelik Qural)*. Oral: M. Ötemisov Atındağı BQMU Redaktsiyalıq Baspa Ortalıǵı.
- Nurğaliyev, Ötejan. (2015). *Soǵıstıñ Soñǵı Jazı 2*. Almatı: Jazuwşı Baspası.
- Nurmuratov, Serik, Baxıtjan Satershinov ve Almasbek Şaǵırbayev. (Qurast.) (2013). *Mäshür Jüsip Köpeyev*. Almatı: QR BĜM ĞK Filosofiya, Sayasattanuw jäne Dintanuw İnstitutı.
- Ömirbekov, Jappar. (1980). *Perzentterim*. Almatı: Jazuwşı Baspası.
- Sädibekulı, Ayjarıq. (2013). *Qaraşa Üydiñ Kelini*. Almatı: Qaynar Baspası.
- Sarıbayev, Şora. (2014). *Qazaq Til Bilimi Mäseleleri*. Almatı: Abzal-Ay Baspası.
- Sarıbayev, Şora. (Red.) (2005). *Aymaqtıq Sözdigi*. Almatı: Arıs Baspası.
- Seraliyev, Näsireddin. (2009). *Şıǵarmaları II*. Astana: Foliant Baspası.
- Sersenbayev, Äbuw. (1981). *Dastandar men Balladalar*. Almatı: Jazawşı Baspası.
- Sızdıqova, Räbiyǵa. (1995). *Söz Sazı (Sözdi Durıs Aytıw Normaları)*. Almatı: Sanat Baspası.
- Sızdıqova, Räbiyǵa. (1996). *Emle jäne Tınıs Belgileri*. Almatı: Rawan Baspası.
- Sızdıqova, Räbiyǵa. (2014a). *Tildik Norma jäne Onıñ Qalıptanuwı (Kodifikatsiyası)*. Almatı: El-Şejire Baspası.
- Sızdıqova, Räbiyǵa. (2014b). *Abaydıñ Söz Örneǵi*. Almatı: El-Şejire Baspası.
- Slanov, Ğabdol. (2010). “Jawıngerdiñ Jan Sırı”. *Jalın*, (3), 38-40.
- Suwatay, Sabit. (2011). “Matasa Baylanısқан Tırkesterdiñ Damuwı Jayında”. *Vestnik QazNu Seriya Filologičeskaya*, 1(131), 183-185.
- Şalǵınbay, Baqıtömir. (2016). *Aqqoja Biy*. Almatı: Edel’veys Baspa Üyi.
- Şolaq, Baluwan. (2014). *Şıǵarmaları*. Almatı: Rux BG Baspası.
- Şonanulı, Teljan. (1/2015). *Bes Tomdıq Şıǵarmalar Jıynaǵı*. Almatı: Memlekettik Tildi Damıtıw İnstitutı.
- Tasmaǵambetov, İmanǵalı. (Red.) (2006). *Babalar Sözi (Batırlar Jırı)*. T. 39. Astana: Foliant Baspası.
- Tawkenov, Qasım. (1987). *Abay Bol, Arlan!*. Almatı: Jazuwşı Baspası.
- Tyunteşeva, Elena ve Ol’ga Şagdurova. Yu. (2019). “Emotivniye Glagolı i Glagolı Mejličnostnih Otneşeniy Altayskogo i Hakasskogo Yazıkov v Sıravnenii s Drugimi Tyurskimi Yazıkami”. *Sibirskiy Filologičeskij Jurnal*, No: 3, 180-193
- Uç, Tayyibe. (1978). “Düşüm (Elleipsis) Olayı ve Türkçedeki Kimi Örnekleri” (s. 259-272). *Ömer Asım Aksoy Armaǵanı* (Ed. Mustafa Canpolat, Semih Tezcan, Mustafa Şerif Onaran), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ürkimbayulı, İslamǵalı. (2014). *Dala Jırları*. Almatı: Xantäñiri Baspası.
- Vardar, Berke. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüǵü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vardar, Berke. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüǵü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Zipf, George Kingsley. (1949). *Human Behavior and the Principle of Least Effort: An Introduction to Human Ecology*. Cambridge: Addison-Wesley Press.

Zhu, Yueying, Benwei Zhang, Qiuping A. Wang, Wei Li ve Xu Cai. (2018). “The Principle of Least Effort and Zipf Distribution”. *Journal of Physics: Conference Series*, 1113, s. 1-11. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/1113/1/012007/pdf> (Son Eriřim Tarihi: 30.12.2019)